

Понов В.Ж.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

УЛАМКИ КОЛИШНЬОГО ЖИТТЯ (АСОРТИМЕНТ УКРАЇНСЬКИХ МІСЬКИХ РИНКІВ У 1917–1920 РР.)

Стаття присвячена розгляду питання про те, яким чином соціально-економічна катастрофа 1917–1920 років в Україні позначилася як на асортименті роздрібною торгівлі на міських ринках, так і на структурі ринкового попиту та пропозиції загалом. Крім того, змінився соціальний склад продавців та покупців.

Зокрема вказано, що у 1917 р. ринки заповнили демобілізовані солдати та дезертири. Вони одночасно були як продавцями, що пропонували військоове майно, так і покупцями товарів, які, зазвичай, самостійно встановлювали ціни на них. Крім того, особливістю ринків у цей час була наявність широкого вибору крадених речей, що опинилися в руках перекупників у результаті пограбування поміщицьких маєтків.

В статті розкрито вплив процесу погіршення у 1918–1919 р. матеріального становища всіх категорій городян на їх повсякденну поведінку. Постійна боротьба за існування змусила піти на ринок представників тих соціальних груп, які за старих часів взагалі тут не з'являлися, а відправляли за продуктами прислугу. Знецінення грошових знаків, або іноді повна їх відсутність, змушували переходити до обміну на продукти харчування предметів домашнього вжитку, придатних до подальшого використання. Перелік цих предметів був надзвичайно широким. Селяни, які були власниками продовольства, погоджувалися на обмін, віддаючи перевагу навіть марним у сільському побуті речам замість ще більш марних грошових купюр.

З'ясовано, що ринкова торгівля переживала підйоми і падіння залежно від панівного політичного режиму, та ситуації на найближчих фронтах. Встановлення більшовицької влади означало накладання різноманітних обмежень на підприємницьку діяльність, що оголошувалося боротьбою зі спекуляцією. Інші політичні сили, які брали участь у громадянській війні, не перешкоджали ринковій торгівлі, але прискорена інфляція змушувала городян віддавати за продукти харчування залишки свого майна. Відносний достаток окремих видів продовольства не призводив до зниження цін на них, попит постійно перевищував пропозицію.

Доведено на основі архівних документів, що у 1920 р. ринки продемонстрували глибину економічної кризи, в якій опинилося суспільство. На прилавках збереглися тільки ті товари, які взагалі не користувалися попитом, або прийшли в повну непридатність. Вкрай мізерний асортимент продуктів унеможливив задоволення елементарних потреб городян. Українські міста перебували у жалюгідному стані. Ресурси міського населення були практично вичерпані, воно знаходилося на межі фізичного виживання, що змусило більшовицьку владу тимчасово відмовитись від комуністичної доктрини.

Ключові слова: економічна криза, приватна торгівля, «воєнний комунізм», нелегальний товарообмін, базові потреби.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою економічного відтворення суспільства завжди був різноманітний товарообіг. Роздрібна торгівля здійснювалася, в тому числі, на міських ринках, які слугували майданчиками купівлі-продажу для пересічних споживачів та дрібних виробників або перекупників. Асортимент ринкових товарів у будь-який час слугував важливим показником соціально-економічного стану суспільства. Умови функціонування ринку та періодичні зміни на ньому відображали різні аспекти економічних

та соціальних процесів. Високий рівень економічного розвитку урізноманітнював асортимент товарів, забезпечуючи тим самим ширший вибір для споживачів. В період зростання кризових явищ в економіці на ринку переважали товари першої необхідності, до того ж вони періодично зникали. Ринкова номенклатура товарів в кризові часи обмежувалася низькою платоспроможністю населення, ринок переважно пропонував товари для задоволення базових потреб. Між тим значна частина товарів ставала недоступною за рівнем

цін або дефіцитною. Таким чином, навіть простий перелік наявних товарів завжди був віддзеркаленням соціальних та економічних умов життя у суспільстві в конкретну добу. Він залежав від можливостей як суспільного виробництва, так і суспільного споживання. Цікаву інформацію з цієї теми надає період національно-демократичної революції 1917–1920 рр. в Україні.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Однією з перших українських дослідниць проблематики торгівлі в Україні була О.А. Пиріг [1]. У своїй монографії вона розглянула питання виникнення та розвитку торгівлі в Україні, формування регіональних та всеукраїнського ринку. Визначені основні види та форми торгівлі. У розділі, присвяченому 20-м рр. ХХ століття, значна увага приділена особливостям приватної торгівлі в період «нової економічної політики».

Вагомий внесок у вивчення ринкової торгівлі в Україні в 20-ті рр. ХХ ст. зробив І.В. Лантух [2]. Зокрема в його дослідженні міститься ґрунтовний розгляд інфраструктурних процесів в цій галузі економіки.

Велику увагу питанням роздрібної торгівлі приділили автори колективної монографії «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу» [3, 4]. Соціальний склад українських підприємців цієї ж доби став предметом уваги Ю.П. Волосника [5].

Вплив торгівельної сфери на повсякденне життя періоду непу дослідила І. Скубій [6]. Крім того, авторка зупиняється на особливих рисах торгівлі в Харкові в епоху непу: підприємницьких ризиках, дефіциті товарів, взаємодії з органами держбезпеки. Оскільки, за визначенням дослідниці, професія торговця стала однією з типових для 1920-х років, відобразивши в собі суперечності часу, в одному з підрозділів монографії розглядаються умови праці, особливості підготовки та навчання, рівень прибутків та заробітної платні робітників цієї сфери.

Втім, головне місце в згаданих виданнях приділяється періоду вже після завершення революції, тобто роздрібна міська торгівля безпосередньо в революційні часи ще й досі залишається поза увагою українських істориків.

Джерельну базу статті склали тогочасні газетні публікації, спогади спостерігачів та учасників подій, а також складені більшовицькими ревізорами акти обліку та опису товарів, що знаходилися в торгівельних приміщеннях ринків.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення стану роздрібної торгівлі на міських

ринках України в період 1917–1920 рр. Для реалізації зазначеної мети передбачається розв’язання наступних завдань:

- розглянути основний асортимент товарів, що пропонувалися для продажу на міських ринках протягом всього періоду революції;

- з’ясувати причини та наслідки змін в цьому асортименті;

- визначити соціальний статус відвідувачів міських ринків в різні роки революції.

Виклад основного матеріалу. Ринок був основним місцем реалізації торговельно-економічних відносин в період революції. З початком революційних подій всі прояви соціально-економічного життя суспільства швидко набули кризових ознак, міські ринки не були в цьому виключенням. Вже восени 1917 р. вони заповнилися дезертирами та демобілізованими солдатами, які «брали з возів усе, що хотіли, безкоштовно», при цьому самі продавали казенні речі [7, арк. 27 зв.]. З розвалом армії та залишенням нею фронту, Україна, як прифронтна смуга, стала своєрідним військовим складом. Величезну кількість військового майна, в першу чергу одягу та взуття, було розграбовано, і цим майном відкрито торгували на базарах [8, с. 178].

В результаті свавілля озброєних людей у сірих шинелях продукти з ринку зникали, оскільки селяни не наважувалися везти їх у місто [7, арк. 44]. Солдати продавали за безцінь шинелі, револьвери, патрони, сокири, пили, хомути і «якісь жовті плитки, які при запаленні підскакували й стрибали самі». Плитки скуповували діти, та розважалися ними у гімназіях [7, арк. 50].

Міста перетворилися у суцільні торгівельні майданчики. Знецінення грошей примушувало містян позбавитися їх якомога скоріше, та перевести у будь-який матеріальний вигляд. «Всі купували і продавали поспішно й нервово, ціни росли щохвилини». Новою категорією товарної пропозиції були вкрадені речі – на ринку пропонувалося все, що було розграбовано у поміщиків. «Ридикюлі, парасольки, спідниці, драпрі, завіски, килими, простирадла, шкатулки, скрипки, плаття, фраки та смокінги, валізи, срібло, золото, коштовне каміння, сережки, золоті портсигари» – усе це розпродавалося «без сорому і ускладнення». Люди «розпоряджались чужими речами, з очима, що розгорілися від жадності» [7, арк. 50 зв.].

Кожен прагнув швидше продати, поки була така можливість. Оскільки очікувався швидкий прихід більшовиків, слід було поквипитися. Іноді поблизу ринку лунали постріли, але людям було байдуже. Вони п’яніли «від папірців Керенського». Яке-

небудь простирадло купувалося за 20 крб. і за хвилину продавалося вже за 45 крб. «Це була базарна вакханалія, азартна гра. Хто не одержував цього – лютував, заздрих, шаленів і готовий був кинутися у загальний вир, лише б витягти свою долю» [7, арк. 51].

В.І. Вернадський у щоденнику неодноразово відзначав наявність в українських містах великої кількості мішечників. У червні 1918 р. «маса мішечників» була скрізь, розмови велися винятково про дорожнечу та про спекуляцію [9, с. 88]. У вересні того ж року, як і раніше, усюди були мішечники, які везли хліб до Києва [9, с. 137].

Економічна криза привела у торговельні ряди нову категорію продавців, з особливим видом товару. Безробіття та знецінення грошей примусили виходити на базар інтелігенцію, щоб продати якісь речі, а потім купити продукти. Причому люди несли на базар все, що тільки можна було «пустити з молотка». Продавалися даровані речі, «з ще не стертими написами». Для продажу пропонувалися шуби, плаття, посуд, калоші, туфлі, черевики, фотографічні апарати, старі іграшки, дитячі горщики, золоті та срібні речі. Розпродажу старого майна сприяла поява на тих самих ринках численних комісійних магазинів [10].

Стимулювала зростання цін діяльність перекупників. Селяни, продавши продукти професійним базарним торговцям, не поспішали покидати ринки, та знайомилися з реальними цінами, за якими обивателі купували їхній товар. І в наступний приїзд селяни просили з оптовиків вже більшу ціну, ніж минулого разу [11].

Що стосувалося ринків великих міст у 1919 р., на них, як і роком раніше, багато продуктів з'являлися саме завдяки мішечникам. «Мішечники – діти голоду, голодом народжені», визначала цих людей київська газета «Південна копійка». Багато у чому їх діяльність не дозволила голоду у містах досягти критичної точки. Втомлені та голодні, після безсонних ночей, мішечники з'являлися на базарі. Городяни бачили їх щодня. Жуючи білі булки та сало, вони кидали образи в бік торгівців: «Ну ви, мародери!» [12].

Міські мешканці продовжували нести на ринок різноманітні домашні речі, які в них ще залишилися, сподіваючись хоч на якийсь прибуток. Наприклад, на Галицький базар у Києві «інтелігентні дівчата та дами, безробітні чиновники та всілякі інші люди інтелігентних професій» виносили все, що мало хоча б мінімальну цінність. Пропонувалися матерія, попільнички, отриманий за картками ситець, шахівниці, піджаки, само-

вари, останні чайні ложки, скатертини з вітальних столів. У торгових рядах стояли «голодні, але до всього звиклі, терплячі люди» [13]. У місті Чугуєві на базарі, часто поряд з «бабами», було видно і «дам», які продавали найрізноманітніші предмети. Багато кого захопив «дух часу» – спекуляція, але багато тут було і мовчазних трагедій: «Продається останнє, що було; улюблені старі речі потроху йдуть за безцінь для підтримки нестримного «балансу» бюджету» [14].

У Криму при Врангелі журналіст офіційної газети «Військовий голос» звернув увагу на спекулятивні махінації місцевих базарних торговців. Близькість моря – «величезного резервуару», природного джерела харчування, неначебто дозволяла черпати звідти будь-які продукти у будь-яких об'ємах – рибу всіх сортів, молюсків та інше. «Тільки простягни руку – і будеш ситий». Втім автор не поспішав «простягати руку», а обурювався тим, що на базарі риба коштувала від 1,5 до 3 тис. крб. за фунт. Він також висловлював незадоволення високою ціною на молоко, яка сягала 2500 крб. за три стакани. «Сіно коштує 7 тис. крб. пуд, висівки – 12 тис. Корові потрібно дати півпуда сіна та 10 фунтів висівок – на 7.500 корму. Корова у середньому дає у день 10 кварт молока. Молочник одержує 25 тис. крб. на день, витративши 7.500 крб, і на решту витрат – 1500. Чистий прибуток – 16.000. Чи це не багато?» – підраховував допитливий автор. М'ясник на базарі теж ділив тушу на власний розсуд: «Той, хто купував великий шматок, мав кращу частину, а хто купував малий шматок, одержував жили, кістки та доважки, що склалися з кісток голови, шматків легенів, або шматків великих кров'яних жил. Ціна ж одна» [15, арк. 68 зв.]. Наводячи такі розрахунки, журналіст резюмував: «У нас до сьогодні не перевелися ще забиті революцією голови, які вважають весь порятунок від продовольчої скрути у свободі спекуляції, тобто у вільній торгівлі» [15, арк. 68 зв.].

Падіння виробництва у 1917–1920 рр. призвело до тотального дефіциту товарів першої необхідності. За нездатності більшовицької влади задовольнити потреби населення, цю функцію намагалася здійснити приватна торгівля. Незважаючи на офіційну заборону підприємницької діяльності, вона постачала населенню найважливіші продукти. Чергове встановлення радянської влади в Україні у 1920 р. супроводжувалося посиленням боротьби з приватною торгівлею, яка оголошувалась спекуляцією.

Певний інтерес являють акти обліку товарів, складені радянськими службовцями у червні

1920 р., за результатами перевірки торговельних точок на Бахмутському ринку та в його околицях. Вони характеризують стан торгівлі та асортимент товарів на завершальному етапі громадянської війни.

Комісія Бахмутського повітового військово-революційного комітету з 8 червня по 14 серпня 1920 р. провела ревізію товарів, що знаходилися у торгових точках місцевого базару. На всій території міського ринку було оглянуто 102 приватних магазину, більшість з яких являли собою прості дерев'яні павільйони. За результатами перевірки тієї чи іншої крамниці приймалися три варіанти рішень. Це могла бути повна ліквідація магазину з конфіскацією товарів, постановка магазину на облік у раді народного господарства або тимчасова передача товарів на зберігання колишнім власникам.

За категоріями предметів, виявлених під час перевірки, торгові точки можна поділити на чотири групи. До першої з них належали товари, які протирічили історичній добі, або не користувалися попитом з інших причин, і просто займали торгові площі.

Так, у крамниці Березина було знайдено 400 штук чайних склянок [16, арк. 30зв.], у магазині Деєва – 171 графин, 133 дюжини чарок, 15 лампових резервуарів, 13 тюльпанів (ковпаків) для ламп, одна лампа-блискавка [16, арк. 38]. У крамниці Ротенберга були в наявності вазочки для варення, «з кришечками та без кришечок», дві тисячі чарок, сорок три абажура. У підвалі знайдено ще 4 тисячі чарок, 170 графинів, 153 абажура, 300 штук берлінського 10-лінійного скла [16, арк. 83–85]. Лампове скло в кількості 120 штук було в наявності в магазині Іоффе [16, арк. 39].

Відсутність попиту на лампові резервуари та лінійне скло для газових ламп важко пояснити. Якщо під посуд можна було пристосувати хоча б консервні банки, а замість тюльпанів для ламп використовувати, наприклад, газету, то без скла лампа перетворювалася просто на копилку, і практично не освітлювала приміщення. Або ж лампами не користувалися взагалі, через відсутність газу.

Крамар Руховецький продовжував зберігати старорежимні «корсети, вуалі, пряжки, прикраси для капелюхів, манишки», та десять вінчальних уборів, виготовлених із штучних миртових гілок із квітами та бутонами, вкритими воском [16, арк. 65]. Ймовірно, непотрібність вінчальних уборів пояснювалася втратою популярності церковних шлюбів. Із цим явищем можна пов'язати наявність у

сусідньому магазині «Союзу трудівників» трьох коробок вінчальних букетів, також зроблених із миртових гілок та білих квітів [16, арк. 48].

Масовий перехід курців у виготовленні самокруток на газетний та брошурний папір демонструвала присутність у описі товарів Бориса Іоффе 11 книжок цигаркового паперу, який використовувався раніше для виготовлення цигарок ручної закрутки [16, арк. 39], а у магазині Загарольського – цілих 85 книжок [16, арк. 41]. Крім цигаркового паперу та лампового скла, в магазині Іоффе були виявлені коробка поштового паперу, 9 коробок мазі для взуття, 650 конвертів, 4 склянки з фарбою для яєць, 12 фунтів синьки, десятки гудзиків, шпильок, олівців, ручок, сталевого пір'я, кілька сотень голок [16, арк. 39, 39 зв.].

Асортимент магазину братів Монастирських був ілюстрацією відмови сучасників від догляду за своєю зовнішністю. Тут до опису внесені «пудра двох видів, крем, вазелін, краватки, туалетне мило, одна перука, 20 дюжин комірців, 13 пар манжет, гребінці, гудзики, пряжки, вісім сіток для волосся, чотири муфти, розетки для обробки сукні». У магазині Загарольського незатребуваними залишилися десять флакончиків реп'яхової олії, відомого традиційного засобу для догляду за волоссям [16, арк. 41]. Мало того, що городяни перестали стежити за волоссям, вони також перестали писати, принаймні, на папері, що для цього призначався, тому що в тому ж магазині Монастирських зберігалися «111 ручок і 1976 блокнотів» (зазначимо відповідальність контролерів, які не полінувалися перерахувати майже дві тисячі блокнотів) [16, арк. 45].

Сумною виглядає відмова від традиційних дитячих та дорослих розваг. У магазині «Союзу трудівників» безцільно лежала сотня бляшаних свистків [16, арк. 48]. В музичному магазині «Вуха» В.Г. Жака припадали пилом нікому не потрібні ноти, десять скрипок, струни для скрипок, гітар, мандолін і балалайок, та 35 грамофонних платівок [16, арк. 169].

До другої групи товарів належали різного роду та різного ступеню придатності продукти. У магазині «Союзу трудівників» було знайдено 400 пачок зіпсованого фруктового чаю [16, арк. 48]. У продавця Коца було виявлено 7 пляшок оцту, 5 фунтів лаврового листа, 4 фунти кави, 1 фунт фруктового чаю [16, арк. 27]. Торговець Березін зберігав пуд лаврового листа та 14 пачок фруктового чаю [16, арк. 30 зв.], а в магазині Гомельського був виявлений чай-сурогат [16, арк. 61]. У деяких лавках із продуктів були лише приправи та спе-

ції. У П. Яценка знайшли 5 фунтів гіркої перцю [16, арк. 99], у І. Алексєєва – 3 фунти солі та півфунта лаврового листа, у Б. Іоффе – фунт запашного та чверть фунта гіркої перцю, а також 21 пакет з ваніллю [16, арк. 39, 40]. Три пуди солі зберігалися в крамниці Шпаченка. Там було виявлено 15 пудів морсу для борщу [16, арк. 31].

Серед їстівних запасів переважала риба, велика кількість якої була визнана зіпсованою. Продавці немовби змагалися в обсягах неякісного продукту. У Шеховцова знайшли 15 фунтів «непридатної тюльки», у Каспанського – 2 пуди, у Курочкіна – 1 пуд, у Березіна – 2 пуди 20 фунтів все тієї ж «непридатної тюльки» [16, арк. 30 зв.]. Серед інших видів риби зустрічалися оселедець у трьох бочках, та незначна кількість в'яленої та копченої риби [16, арк. 31, 32].

Зустрічалися в актах обстеження інші продукти харчування. У Курочкіна було знайдено 3 пуди ячменю [16, арк. 32], у Хроміліна – 8 пудів ячної муки і 3 пуди кукурудзи [16, арк. 34], у Шеховцова – 2 пуди 20 фунтів ячменю [16, арк. 30]. 5 пудів білої, 5 пудів ячної муки, та 6 пудів висівки належали Абраму Кацнельсону [16, арк. 55].

Третю групу товарів можна охарактеризувати як господарські, знов-таки різного ступеню придатності. Наприклад, просте пральне мило, яке в незначній кількості – від шести до десяти шматків – було виявлено в окремих магазинах, часто визнавалося «непридатним» або «зіпсованим». У магазині Коца було знайдено порівняно багато мила – 82 фунтових шматка, або 2 пуди 10 фунтів [16, арк. 27]. У рибному ряду простого мила було також чимало – у Березіна 1 пуд 20 фунтів, у Каспанського – 1 пуд [16, арк. 30 зв., 31]. Такий важливий для домашнього господарства предмет, як віник, був представлений лише у трьох магазинах, причому з помітною різницею у кількості. Якщо у магазині Березіна було 15, а у магазині Слоніньського – 18 віників, то в крамниці Межева їх було аж 100 штук [16, арк. 44].

Скромним та дуже обмеженим був вибір предметів одягу. Магазин Файнштейна міг запропонувати споживачеві туфлі, підшви та устілки [16, арк. 101], магазин Сахновського – капелюхи, кепки та кашкети [16, арк. 116], у майстерні Браславського виготовлялися за індивідуальними замовленнями ті ж самі кашкети та кепки [16, арк. 110].

З кухонного начиння базар міг запропонувати тільки сковорідки з крамниці Пружиніна. У господарстві можна було скористатися лопатами та іншими «інструментами для будинку та городу»

того ж Пружиніна [16, арк. 36]. Підприємець Лагунов пропонував дачникам лійки та насоси [16, арк. 117]. У магазині Слоніньського можна було придбати 30 цибарок та 27 кошиків [16, арк. 37]. Торговець Пружинін міг бути у нагоді візникам, тому що мав сім пудів колісної мазі [16, арк. 36].

У двох магазинах було виявлено цвяхи – 10 фунтів у Пружиніна і 1 пуд 15 фунтів у торговця Клейменова [16, арк. 54]. У магазині Загарольського стояла залізна похідна грубка, разом із якою продавалися три пляшки машинного масла [16, арк. 41]. Магазин «Союзу трудівників» пропонував 200 пляшок бензину [16, арк. 48]. У лавці Анцилевича можна було купити заклепки, милиці, болти та дрiт [16, арк. 110], у магазині Рутмана зберіглося 13 електричних лампочок [16, арк. 117], а в дванадцяти магазинах у Кам'яних рядах пропонувалося приладдя для печей, а також меблева, віконна, дверна фурнітура [16, арк. 154–169].

Нарешті, до четвертої групи товарів (втім, у цьому випадку слово «товари» слід взяти в лапки), належали предмети, які годилися швидше для сміттєзвалища. Ймовірно, господарі крамниць були попереджені про перевірку, що планувалася, і перетворили свої заклади на прийомні пункти вторинної сировини. У магазині Межева було виявлено «12 ламаних бритв, 14 непридатних замків, 26 рваних мішків» [16, арк. 44], у магазині Райпорта – 4 порожні ящики, залізна стара пічка, 4 старі стільці, 8 розбитих бочок [16, арк. 98], магазин Шнейдера міг запропонувати три зіпсованих електричних дзвінка [16, арк. 129], магазин Слоніньського – старий стілець, одне дзеркало, і стару лампу-блискавку з розбитим склом [16, арк. 37], а в крамниці Пружиніна навіщось зберігалася стара пилка [16, арк. 36]. Багато галантерейних магазинів взагалі зустріли комісію порожніми полицями [16, арк. 96, 97].

Отже, протягом 1917–1920 рр. відбувалися певні зміни у номенклатурі товарів, які пропонувала роздрібна ринкова торгівля, та у складі відвідувачів ринків. В перші революційні місяці ринки були заповнені колишніми солдатами, які продавали військоове майно, та купували за безцінь їжу. У наступний час спостерігалися два паралельних процеси. З одного боку, продукти харчування були незмінною складовою купівлі-продажу. Вони постійно дорожчали, іноді тимчасово зникали з полиць, залежно від військової ситуації в конкретному регіоні, та поступово втрачали колишню якість. З іншого боку, з'явилася масова пропозиція предметів хатнього вжитку від пересічних городян, які в умовах інфляції намага-

лися реалізувати будь-яке власне майно у обмін на продовольство.

Яскравою демонстрацією результатів політичної боротьби протягом трьох попередніх років, і зокрема піврічного більшовицького правління, був стан бахмутського ринку. Влітку 1920 р. міський ринок являв собою жалюгідне видовище, яке

служило лише ширмою для діяльності «чорного» ринку, де відбувався справжній товарообмін. Так чи інакше, негативні наслідки політики «воєнного комунізму» були настільки очевидними, що радянський уряд почав шукати нові шляхи розвитку країни. На зміну попередній прийшла «нова економічна політика».

Список літератури:

1. Пиріг О.А. Ринок і торгівля України (історичний аспект). Київ, 1996. 199 с.
2. Лантух І. В. Формування інфраструктури ринку в Україні в роки нової економічної політики (1921–1928 рр.). Харків, 2004. 195 с.
3. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ, 2010. Кн. 1. Ч. 1. 445 с.
4. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ, 2010. Кн. 1. Ч. 2. 382 с.
5. Волосник Ю. П. Підприємці і приватне підприємництво в радянській державі в добу непу (на матеріалах України). Харків, 2014. 470 С.
6. Скубій І. Торгівля в Харкові в роки непу (1921–1929 рр.): економіка та повсякденність. Харків, 2017. 308 с.
7. Щоденник інспектора чернігівських в'язниць 1917–1918. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО)*. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 21. 112 арк.
8. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920. Торонто, 1966. 192 с.
9. Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. Київ, 2011. Т. 9. 326 с.
10. На аукціоні (полтавські картинки). *Полтавські новини*. 1918 р. 31 жовтня (13 листопада). С. 3.
11. Наші базари. *Полтавські новини*. 1918 р. 12 (25) жовтня. С. 1.
12. Думки вголос. *Південна копійка (Київ)*. 1919 р. 10 вересня. С. 2.
13. Безробітні. *Південна копійка*. 1919 р. 12 вересня. С. 2.
14. Кирилов К. Рідні картинки. *Батьківщина (Харків)*. – 1919 р. 8 вересня. С. 1.
15. Вирізки та передрук з різних білогвардійських газет під час перебування Врангеля у Криму, про військові дії та становище у Криму. 1920 р. *ЦДАГО*. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 323. 253 арк.
16. Акти обліку та опису товарів, що знаходяться на складах у місті Бахмуті. 1920 р. *Державний архів Донецької області*. Ф. Р-1156. Оп. 1. Спр. 80. 172 арк.

Ророн V.Zh. FRAGMENTS OF A FORMER LIFE (ASSORTMENT OF UKRAINIAN CITY MARKETS IN 1917–1920)

The article is devoted to the consideration of the question of how the socio-economic catastrophe of 1917–1920 in Ukraine affected both the range of retail trade in city markets and the structure of market demand and supply as a whole. In addition, the social composition of sellers and buyers changed.

In particular, it was stated that in 1917 the markets were filled with demobilized soldiers and deserters from the front. They were both sellers offering military equipment and buyers of products, usually setting their own prices. In addition, a feature of the markets at that time was the presence of a wide selection of stolen goods that ended up in the hands of resellers due to the robbery of landowners' estates.

The article reveals the influence of the process of deterioration of the material situation of all categories of townspeople in 1918–1919 on their everyday behavior. The constant struggle for existence has brought representatives of those social groups who, in previous times, did not appear here but sent servants to buy food at the market. The depreciation of banknotes, followed by their complete absence, forced people to switch to exchanging household items suitable for further use for food. The list of these items was extensive. Peasants who owned food agreed to the exchange, preferring even things useless in rural life instead of even more useless banknotes.

It was found that market trade experienced ups and downs depending on the prevailing political regime and the situation on the nearest fronts. Establishing Bolshevik power meant imposing all sorts of restrictions on entrepreneurial activity, which was declared a fight against speculation. Other political forces participating in the Civil War did not interfere with market trade. Still, inflation forced city dwellers to give up the rest of their property in exchange for food. The relative abundance of certain types of food did not lead to decreased prices for them; demand constantly exceeded supply.

It has been proven on the basis of archival documents that in 1920 the markets demonstrated the depth of the economic crisis in which society found itself. The only goods left on the shelves were those that were either not in demand or had become completely unusable. The highly meagre assortment made it impossible to satisfy basic needs. Ukrainian cities were in a miserable state. The resources of the urban population were practically exhausted, and they were on the verge of physical survival, which forced the authorities to temporarily abandon the communist doctrine.

Key words: *economic crisis, private trade, “war communism”, illegal trade, basic needs.*